

Włodzimierz Czarnecki

Żółkiewscy herbu Lubicz w ziemi chełmskiej do połowy XVI w.

Rocznik Lubelski 36, 9-23

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Żółkiewscy herbu Lubicz w ziemi chełmskiej do połowy XVI w.

Żółkiewscy należą do jednego z najznamienitszych rodów szlacheckich, którego proveniencja, wzrost znaczenia gospodarczego i politycznego nierozdzielnie związane są z dziejami ziemi chełmskiej. Ród przeżywał swój czas świetności w drugiej połowie XVI i w XVII w. Okres ten zdominowany przez postać wielkiego hetmana i kanclerza Stanisława Żółkiewskiego jest szczególnie eksponowany w literaturze¹. Znalazł też odzwierciedlenie w *Herbarzu polskim* Kaspra Niesieckiego, któremu udało się zebrać informacje w zasadzie nie wykraczające poza epokę nowożytną. Dokonał on jednak zasadniczego podziału Żółkiewskich na dwie linie rodowe. Pieczętujących się herbem Bończa ewidentnie powiązał z ziemią chełmską, natomiast Żółkiewskich herbu Lubicz (z którego pochodził słynny kanclerz) potraktował, jako szlachtę napływową z Mazowsza do województwa ruskiego². W materiale źródłowym tak ostry podział nie jest w szczególny sposób zarysowany. Kryterium imionowe, i to zarówno znany zasób kognatyczny, jak i agnatyczny, nie jest w stanie tego przesądzić. Na przestrzeni wieków wśród Żółkiewskich imiona Stanisław i Mikołaj miały wyjątkową estymę. W średniowieczu ewentualnie o pewnej dychotomii można mówić w pierwszej połowie XV stulecia. Wówczas to nastąpił podział majątku dziedzicznego w Żółkwi z jednej strony między synów Jakuba, z drugiej potomstwo jego siostry Anny, żony Jana Łubka, wójta Wysokiego w ziemi lubelskiej. Wiele przemawia za tym, że to w Jakubie należy dostrzec protoplastę rodu Żółkiewskich herbu Lubicz, natomiast synowie Anny Żółkiewskiej dziedziczyli herb po ojcu Janie z Łubek, który pieczętował się Bończą. W spisie urzędników chełmskich ten podział jest niedostrzegalny. Wszystkich współrodowców objęto jednym znakiem herbowym – Lubicz³.

Początki rodu Żółkiewskich w Chełmszczyźnie są stosunkowo słabo rozpoznane. Ich rozświetlenie wymaga sięgnięcia do nieporównanie szerszej podstawy źródłowej niż to uczynili autorzy herbarzy. Uwagę zwracają głównie opasłe tomy chełmskich ksiąg sądowych, znane od końca lat dwudziestych XV w.⁴ Nie jest to materiał wdzięczny do badań genealogicznych. Zawiera przede wszystkim sprawy

1 L. Podhorodecki, *Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1988.

2 K. Niesiecki, *Herbarz polski*, wyd. J. N. Bobrowicz, t. IX, Lipsk 1845, s. 183.

3 *Urzednicy wojewodztwa belskiego i ziemi chełmskiej XIV-XVIII wieku. Spisy*, t. III, z. 2, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, pod red. A. Gąsiorowskiego (dalej: U III/2), Kórnik 1992, s. 280.

4 W. Czarnecki, *Zapiski sądowe chełmskie z końca lat dwudziestych XV wieku w Archiwum Lubelskim*, „Rocznik Chełmski”, 2006, t. X, s. 9-20.

sporne, często zachowane wyrywkowo i niekompletne. Znacząca przypadkowość nie zawsze pozwala ustalić stopień pokrewieństwa, czy też powinowactwa występujących przed sądem rodzin szlacheckich.

Jako pierwszy próbę przebadania akt chełmskich pod kątem zapisek herbowych podjął się swego czasu ksiądz Zygmunt Dunin-Kozicki. Zaledwie skromna część wyników jego badań została opublikowana⁵. Większość pozostała w rękopisie, w tym rozproszone informacje o Żółkiewskich. Wśród nich znalazła się wyjątkowo cenna rzecz, mianowicie tabela genealogiczna rodu. Tabela to może zbyt wiele powiedziane, w każdym razie usystematyzowany szkic, wyszczególniający imiona rodziny Żółkiewskich i krańcowe daty ich obecności w źródłach⁶. Diagram trudno potraktować inaczej jak wstępny, zresztą nie pozbawiony błędów, szkic pozwalający na lepsze rozeznanie w meandrach i zawłościach filiacyjnych powiązań rodzinnych Żółkiewskich.

Żółkiew, zwana też Starą Żółkwią (*Zolkyew Antiqua*), czyli dzisiejsza Żółkiewka odnotowana została już w 1359 r. w dokumencie rozgraniczającym ziemię chełmską i lubelską⁷. Niestety przemilczano w nim kwestię ewentualnych właścicieli wsi. Podobnie zagadnienie przynależności własnościowej zostało pominięte w 1406 r. przy okazji wytyczenia granic Gorzkowa, nadanego Mikołajowi Trąbie, późniejszemu arcybiskupowi gnieźnieńskiemu. Przeprowadzona granica m.in. docierała do drogi królewskiej, która wiodła z Żukowa w ziemi lubelskiej do chełmskiej Żółkwi⁸. W obrębie pertynencji gorzkowskiej miała się również znaleźć rzeka Żółkiew⁹, co mogłoby sugerować, że nazwa wsi była pochodną hydronimu.

Pierwszym dowodnie znanym z imienia dziedzicem Żółkwi był Jakub. W 1417 r. wystąpił on w dokumencie poświadczonym osobiście przez starostę chełmskiego Korejęwę z Łyszczu, mocą którego rzeczony Jakub z Żółkwi sprzedał wieś zwaną Wierchowystaw w ściśle określonych granicach Janowi Łubkowi, wójtowi lubelskiego Wysokiego, za 80 grzywien¹⁰. Jednocześnie zeznał, że siostrze swojej Annie, żonie Jana Łubka przekazał wieś Wierzbicę oraz część dziedzictwa zwanego Rożkowski Dół tytułem posagu¹¹.

Z kronikarskiego obowiązku wypada też wspomnieć, że źródła w 1420 r. odnotowały Andrzeja i jego matkę Beatę, obydwoje piszących się *de Zolkow*¹². Trudno jednak dopatrywać się ich powiązań rodzinnych z Jakubem i Anną. W rodzinie Żółkiewskich imię Andrzej do połowy XVI w. nie występowało. Jest mało prawdopodobne, że Beata z synem procesujący się w sądzie ziemskim krakowskim na

5 *Inscriptiones clenodiales. Najdawniejsze zapiski herbowe chełmskie*, oprac. Z. Dunin-Kozicki, „Miesięcznik Heraldyczny”, R. II, 1909, nr 6-7, s. 81-86.

6 Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej: BPAN), sygn. 8822/5, wypisy ks. Kozickiego, s. 65.

7 *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, cz. IV, Wrocław 1969 (dalej: ZDM), nr 961.

8 Biblioteka Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BO), perg. 966; *Matricularum Regni Poloniae summaria*, ed. T. Wierzbowski, cz. IV, Varsoviae 1910 (dalej: MRPS), nr 455.

9 *Ibidem*; Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), *Terrestria Chelmensia Inscriptiones*, ks. 2 (dalej: TChI 2), k. 126v, 1478 r.; k. 155, 1480 r.

10 ZDM V, 1288; BO 60/II, k. 18v-20.

11 *Ibidem*.

12 *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. II, wyd. A. Z. Helcel, Kraków 1870, nr 1686.

rokach w Bieczu o niesłuszne pozwanie przed sąd grodzki a nie ziemski, mieli związek z ziemią chełmską; piszący się *de Zolkow* mogli pochodzić np. z Ziółkowa, Zelkowa itp., położonego najpewniej w Krakowskiem. Znani i udokumentowani dziedzice Żółkwi to descendenci w linii Jakuba i Anny.

Jakub Żółkiewski uchwytny jest w materiale źródłowym w latach 1417-1448. Po raz ostatni był obecny przy rozstrzyganiu sporu granicznego pomiędzy właścicielami lubelskich wsi Szczuczki i Pankracowie. Został uwzględniony w testacji dokumentu¹³. Rok wcześniej, tzn. w 1447 r., wystąpił jako poręczyciel wespół z dwoma synami Janem i Mikołajem¹⁴.

Jan, jeszcze w tym samym roku, odnotowany został samodzielnie w składzie uczestników roczków chełmskich¹⁵, prawdopodobnie też był świadkiem zakupu Czulczyc przez Mikołaja Smoka, podstolego chełmskiego¹⁶. W 1451 r. z rąk Jana Tarnawki przejął za 35 grzywien jego zastaw w Siedliszczu¹⁷. Dwa lata później w 1453 r. Jan Żółkiewski zawarł związek małżeński z Katarzyną, wraz z którą otrzymał 100 grzywien posagu¹⁸. W 1460 r. dzierżył z rąk Hniatka z Dżanego część jego zastawu w Masłomęczu aż do spłaty 30 grzywien i 4 florenów¹⁹. Siedem lat później wszedł w spór sądowy z właścicielami Długołoż²⁰, by trzy lata później w 1470 r. być obecnym wraz z bratem Mikołajem przy wytyczaniu granic między Żółkiewką i Długołożami²¹. Jan Żółkiewski zmarł przed 1473 r., skoro w tym roku wystąpił przed sądem syn zmarłego niegdyś Jana o tym samym co ojciec imieniu²². Wypłacił on wówczas swojej siostrze Nieradce, żonie Świętosława z Maszowa 45 grzywien posagu, do których jej mąż dodał tyleż wiana i oprawił na połowie swoich dóbr w Maszowie²³.

Znacznie więcej wiemy o bracie Jana, drugim z synów Jakuba – Mikołaju. W 1448 r. została odnotowana jego obecność na funkcjonujących wówczas jeszcze rokach hrubieszowskich²⁴. W zapiskach tego samego sądu z początku lat pięćdziesiątych, błędnie został uznany za brata rodzzonego Piotra, gdy faktycznie, jak zobaczymy niżej, Piotr był bratem ciotecznym²⁵. W 1457 r. Mikołaj zawarł związek małżeński z Weroniką, która wniosła mu 150 grzywien posagu, za co zrewanżował się adekwatną sumą wiana i zapewne całą sumę oprawną 300 grzywien zabezpieczył na połowie swoich dóbr dziedzicznych w Żółkwi i Woli Żółkiewskiej²⁶. W latach sześćdziesiątych był obecny z bratem Janem przy delimitacji włości żół-

13 *Lubelska księga podkomorska piętnastego wieku*, wyd. L. Bieńkowski, Lublin 1934, s. 32.

14 BPAN Kraków 8822/5, wypisy ks. Kozickiego, s. 31.

15 APL, TChI 2, k. 16, 1447 r.

16 ZDM III, 775, 1447 r.

17 BPAN Kraków 8822/3, wypisy ks. Kozickiego, s. 38.

18 *Ibidem*, 8822/5, s. 65.

19 APL, *Terrestria Hrubiesoviensia Inscriptiones*, ks. 1 (dalej: THrI 1), k. 49.

20 APL, *Terrestria Crasnostaviensia Inscriptiones*, ks. 2 (dalej: TCrI 2), k. 536v, 1467 r.

21 BPAN Kraków 8823/3, wypisy ks. Kozickiego, s. 108.

22 APL, TCrI 2, k. 26, 1473 r.

23 *Ibidem*, k. 26v.

24 APL, THrI 1, k.12v.

25 *Ibidem*, k. 16v, 1450 r.; k. 27v, 1451 r.

26 BPAN Kraków 8822/5, wypisy ks. Kozickiego, s. 65.

kiewskiej od Woli Wyszumuntowskiej (Giełczewskiej), własności Pełki²⁷. W 1471 r. Mikołaj zastawił za 22 grzywny Stefanowi z Borowa dwóch chłopów z Woli Żółkiewskiej (Poperczyńskiej)²⁸, a trzy lata później siedem i pół łana osiadłego za 50 grzywien²⁹. Jeszcze w tym samym 1474 r. dokonał kolejnej zamiany, spłacił Stefana z sum zastawnych³⁰, zaś całą część dziedzictwa w Woli Żółkiewskiej zapisał Janowi Osce z Wiśniowa³¹, co zostało potwierdzone również w 1476 r., gdy już za 61 grzywien zastawił mu osiem i pół łana³². W te same dobra i za tą samą sumę w 1479 r. wwiązał swoich braci ciotecznych Stanisława i Miklasza³³, a rok później zastawił Stanisławowi także młyn z sadzawką w Komorowej Jabłoni za 12 grzywien³⁴. W 1480 r. Stanisław Żółkiewski poręczył za Weronikę żonę Mikołaja pod zastaw 100 grzywien, które miała zapisane jako oprawę na Woli Żółkiewskiej³⁵. To samo poręczenie uczynił Jan, bratanek Mikołaja³⁶.

Początek roku osiemdziesiątego przynosi nam również informacje o funkcjonującej w Żółkwi karczmie, zarządzanej przez Piotra zwanego Młoto (*Mlotho*) uiszczającego 40 groszy czynszu. Mikołaj w 1480 r. zastawił ją Mikołajowi z Borowa za 9 grzywien³⁷, który trzy lata później odstąpił ją za tą kwotę Stanisławowi Żółkiewskiemu³⁸. Również w 1480 r. Mikołaj Żółkiewski swojemu zięciowi Grzegorzowi ze wsi Bobrowe zastawił i zapisał staw z młynem wzniesionym i skonstruowanym w Komorowej Jabłoni za 20 grzywien³⁹. Niestety nie znamy imienia córki. Z podobną sumą zalegał wobec Mikołaja Malickiego, tenurariusza z Rudnika, któremu gdyby go nie spłacił zobowiązał się odstąpić czterech chłopów gospodarujących na dwóch łanach w Żółkwi, mianowicie Mikołaja Domarata, Stanisława Ochnolskiego, Grzegorka i Jana Żuka⁴⁰.

W 1487 r. Mikołaj za 100 grzywien sprzedał cztery łany w Żółkwi Janowi Mleczko, tenurariuszowi Strachosławia⁴¹. Mleczkowie utrzymali swoją część wsi do 1511 r., kiedy to Mikołaj, syn zmarłego Jana Mleczki, odstąpił łany za podobną sumę Stanisławowi Żółkiewskiemu, podkomorzemu bełskiemu i sędziemu chełmskiemu⁴².

Pod koniec lat osiemdziesiątych znany już młyn w Komorowej Jabłoni, tym razem także z ogrodem, został ponownie zastawiony za 30 grzywien na trzy lata Janowi z Wierzbicy⁴³. Wreszcie także w 1489 r. Mikołaj został zobowiązany do

27 BO 60/II, k. 22-22v, 1465 r.

28 APL, TCri 2, k. 81.

29 *Ibidem*, k. 44v-45, 1474 r.

30 *Ibidem*, k. 56.

31 *Ibidem*.

32 *Ibidem*, k. 66v. Zob też k. 88-88v, k. 511v-512.

33 *Ibidem*, k. 128-128v.

34 *Ibidem*, k. 142-142v, 1480 r.

35 *Ibidem*, k. 142v.

36 *Ibidem*, k. 143, 1480 r.

37 *Ibidem*, k. 162-162v.

38 *Ibidem*, k. 212v, 1483 r.

39 *Ibidem*, k. 174v.

40 *Ibidem*, k. 241, 1484 r.

41 *Ibidem*, k. 268v.

42 APL, TCri 3, k. 123-124.

43 APL, TCri 2, k. 281v, 282-282v, 1489 r.

zapłaty 10 grzywien do świąt Bożego Narodzenia Janowi z Piotrowic pod karą 3 grzywien⁴⁴. Ostatnie dotyczące Mikołaja Żółkiewskiego zapiski sądowe pochodzą z pierwszej połowy lat dziewięćdziesiątych XV w. i odnosiły się do akcji prawnych skierowanych wobec syna Jakuba. W 1490 r. zastawił mu za 40 grzywien dąbrowę o powierzchni 1 łanu, położoną aż przy granicy z Chłaniowem⁴⁵. Po raz ostatni pojawił się Mikołaj w sądzie krasnostawskim w 1493 r. i zapisał synowi za 20 florenów dwie karczmy w Żółkwi oraz pięciu kmięci na półłankach: Jakuba Dutka, Stanisława Szczukę, Bartłomieja Kopacza, Stanisława Smoligę i Grzegorza⁴⁶.

Jan i Mikołaj (pomijając efemerycznego Zbigniewa piszącego się *de Zolkow*, znanego zaledwie z dwóch pozwów skierowanych przeciw Iwaszkowi i Senkowi z Andrzejowa⁴⁷ co sugeruje, że był to raczej Zbigniew z Ziółkowa, właściciel m.in. Zezulina⁴⁸ niezbyt odległego od Andrzejowa.) występowali w przekazach źródłowych równoległe z braćmi ciotecznymi, a więc potomstwem Anny, siostry ich ojca Jakuba. Wprawdzie otrzymała ona w posagu dla męża Jana Łubka wsie Wierzbicę i Rożki, widocznie jednak zachowała jakieś prawa do dóbr ojczystych i macierzystych w Żółkwi, skoro jej trzej synowie konsekwentnie przez całe życie posługiwali się przydomkiem posesjonatynym urobionym od gniazda rodzinnego Żółkiewskich. Już w 1447 r. Anna została odnotowana jako wdowa z Wierzbicy, której towarzyszyli dwaj synowie: Stanisław i Piotr⁴⁹. Nie byli to wszyscy jej synowie. W 1450 r. przed sądem hrubieszowskim stanęli Piotr z Żółkwi ze swoim bratem rodzonym Mikołajem⁵⁰. Najpewniej była to zlatynizowana forma imienia Miklasz, najmłodszego z braci, pod którym konsekwentnie występował w kolejnych zapisach. W ostatnią sobotę po świętym Piotrze 1469 r. w Krasnymstawie, w obecności króla, odbywał się sąd wiecowy. Obecna na nim była Anna z Wierzbicy z synami Stanisławem, Piotrem i Miklaszem z Wierzbicy i Rożków, na prośbę których Kazimierz Jagiellończyk polecił ustalić wiarygodność znanego nam dokumentu z 1417 r. poświadczonego przez starostę chełmskiego Korejwę z Łyszczu⁵¹.

Spośród synów Anny, odnotowanej po raz ostatni w 1470 r.⁵², niewątpliwie najstarszym był Stanisław⁵³. We wszystkich zapiskach występował z poprzedzającym imię predykatem *venerabilis* – czcigodny, przynależnym zwyczajowo osobom duchownym. Jest to pewna wskazówka, która mogłaby sugerować, że Stanisław był księdzem. Z całą pewnością natomiast pełnił urząd ziemski w Chełmszczyźnie będąc pisarzem sądowym. Funkcję tę piastował już w 1443 r.⁵⁴ i zachował ją praktycznie do końca życia; zmarł przed 1490 r.⁵⁵ Większość informacji dotyczących czcigodnego Stanisława Żółkiewskiego pochodzi dopiero z lat siedemdziesiątych,

44 *Ibidem*, k. 284v-285.

45 *Ibidem*, k. 296v.

46 *Ibidem*, k. 327.

47 APL, TChI 2, k. 97v, 1450 r.; k. 384, 1462 r.

48 A. Sochacka, *Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu*, Lublin 1987, s. 94.

49 BPAN Kraków 8822/5, wypisy ks. Kozickiego, s. 35.

50 APL, THrI 1, k. 16v.

51 BO 60/II, k. 18v-20.

52 APL, TCri 2, k. 13v-14.

53 BPAN Kraków 8822/5, wypisy ks. Kozickiego, s. 45.

54 APL, TChI 2, k. 43.

55 APL, TCri 2, k. 299v-300.

a zwłaszcza osiemdziesiątych XV w. W latach 1451-1469 uchwytny jest tylko jako notariusz ziemi chełmskiej⁵⁶. Dopiero w 1472 r. Stanisław stanął osobiście przed sądem i zeznał, że braciom rodzonym Piotrowi i Mikołajowi, dziedzicom Żółkwi, odstąpił swoje dobra ojczyste i macierzyste, które posiadał w Żółkwi, Rożkach, Koziej Górze oraz Kuźnicach i uwolnił je spod swej władzy⁵⁷, choć później został jeszcze odnotowany jako tenutariusz Koziej Góry⁵⁸. W 1478 r. dostojnicy chełmscy poręczyli Stanisławowi 70 grzywien, z których 24 zabezpieczyli aż do ich wybrania na połowie siodu z wielkiego młyna w Krasnymstawie⁵⁹. Na początku 1480 r. Stanisław zalegał ze spłatą 30 grzywien Jakubowi Makowskiemu, murarzowi z Dąbrowicy, za które godził się wydzierżawić łąkę dla bydła⁶⁰. Ale równocześnie był wierzycielem wobec Niemirzy Żdanowskiego ze Skokówki, który był mu dłużny kwotę 140 grzywien⁶¹, czy też wobec Jana z Żółkwi dłużnego 30 florenów⁶² spłaconych w następnym roku⁶³. W 1485 r. Stanisław odstąpił za 70 grzywien swojemu siostrzeńcowi Mikołajowi Malickiemu, dzierżawcy Rudnika, swój zastaw od Mikołaja Żółkiewskiego, czyli siedem i pół łana w Woli Żółkiewskiej zwanej Poperczyńska oraz karcznię w Żółkwi, w której rezydował Jan Jucha⁶⁴. Jednocześnie siostrzeniec odstąpił mu za 20 grzywien dwa łany osiadłe w Żółkwi, na których rezydowali Sucek, Grzegorz, Smoliga i Wojciech⁶⁵.

Ostatnie lata życia Stanisława zdominowała kwestia przejścia i utrzymania tenuty królewskiej w chełmskiej Stężycy. W 1483 r. Stanisław z Bzowa zobowiązany był ustąpić za zgodą królewską Stanisławowi swoją dzierżawę w Stężycy, jeśli by nie wykupił ciężących na niej obciążeń na kwotę 160 grzywien, wówczas w wiedzie Żółkiewskiego w dobra bzowskie i chłaniowskie⁶⁶. Rok później zobowiązania urosły do 200 grzywien⁶⁷, dlatego w 1485 r. nastąpiła zgoda na objęcie wsi królewskiej przez Stanisława⁶⁸. Od 1486 r. pisał się on dzierżawcą Stężycy, ale teraz dla odmiany był winien Bzowskiemu 107 grzywien⁶⁹ i 78 w roku następnym⁷⁰. Problem regulacji wzajemnych zobowiązań znalazł odbicie w 1488 r. ostatnim, w którym odnotowano Stanisława Żółkiewskiego, notariusza ziemi chełmskiej⁷¹. Zapewne zmarł tego roku za czym przemawiają starania o przejście jego tenuty w Stężycy przez Jana z Żółkwi, zapewne jako spadkobiercy (zob. niżej), chociaż dopiero dwa

56 U III/2, s. 163.

57 APL, TChI 2, k. 523-523v; BPAN Kraków 8822/6, wypisy ks. Kozickiego, s. 9.

58 APL, *Ibidem*, k. 564v-566v, 1482 r.

59 APL, TCri 2, k. 113v-114.

60 *Ibidem*, k. 162.

61 *Ibidem*, k. 185-186, 1480 r.

62 *Ibidem*, k. 242v, 1485 r.

63 *Ibidem*, k. 254v, 1486 r.

64 *Ibidem*, k. 245.

65 *Ibidem*, k. 245-245v, 1485 r.

66 *Ibidem*, k. 215v-216.

67 *Ibidem*, k. 233v, 1484 r.

68 *Ibidem*, k. 243v.

69 *Ibidem*, k. 256-256v.

70 *Ibidem*, k. 267-267v.

71 *Ibidem*, k. 274v, 278. Zob. też *Terrestria Chelmensia Decreta*, ks. z-25 (dalej: TChD z-25), k. 122v, 1488 r.

lata później zapisano przy jego personaliach niegdyś (*olim*) stanowiący dowód śmierci⁷².

Piotr, młodszy brat wielbnego (*reverendi*) Stanisława w początkowym okresie działalności był szczególnie aktywny w sądzie hrubieszowskim. W przywróconych stosunkowo niedawno do obiegu badawczego aktach hrubieszowskich został w latach 1450-1463 odnotowany sześciokrotnie. W 1450 r. Maciej z Czernięcina zastawił wieś Bereś w powiecie lubomelskim za 22 grzywny, którą Piotr z bratem Mikołajem mieli trzymać aż do spłaty od dnia intromisji wyznaczonych za dwa tygodnie i trzy dni⁷³. Rok później Piotr miał wyznaczony pierwszy termin sądowy przeciwko Kmicie ze Strzyżowa⁷⁴, którego pozwał za kaucję poręczoną bratu Mikołajowi wysokości 5 grzywien. W 1460 r. Wirzbięta z Siennicy poręczył za Mikołaja z Oborkowa i Piotra z Żółkwi pod zastaw 100 grzywien⁷⁵, a trzy lata później Piotr jako powód wyznaczył termin rozprawy przeciw Maciejowi, wójtowi Hrubieszowa⁷⁶. Maciej, będący jednocześnie dzierżawcą Unikowa oświadczył, że spór o browar w Hrubieszowie i dochód pieniężny z niego, Piotr przegrał pod karą pokupu⁷⁷.

Piotr często obecny w sądzie nie piastował znaczących urzędów ziemskich. W 1462 r. był zaledwie komornikiem (*camerarius*⁷⁸) i funkcję tę wykonywał także w 1469 r. u boku Stanisława Tęczyńskiego, podkomorzego chełmskiego⁷⁹. Na roczkach krasnostawskich trzykrotnie tego samego roku 1473 wystąpił z tytułem sędziego grodzkiego⁸⁰.

Od końca lat sześćdziesiątych do połowy siedemdziesiątych, kiedy to odnotowano śmierć Piotra, występuje on konsekwentnie ze swoim młodszym bratem Miklaszem, znanym zapewne od 1450 r.⁸¹ W 1468 r. Zygmunt z Pomorzan, starosta krasnostawski, zastawił obu braciom rodzonym cło mostowe w Krasnymstawie za 110 grzywien⁸². Przejęli również w 1472 r., o czym była już mowa, dobra po starszym bracie Stanisławie⁸³, a już w następnym roku 1473 Piotr i Miklasz zeznali, jak należy przypuszczać ze względu na uszkodzony tekst, że Annie (zapewne córce pierworodnej Piotra) zapisali i zabezpieczyli 300 grzywien na dobrach w Wierzbicy, Rożkach i Żółkwi⁸⁴. Jest to ostatnia czynność prawna jakiej dokonał Piotr. W 1474 r. stanęła przed sądem Elżbieta, wdowa po Piotrze Żółkiewskim, siostra Jana Gorkowskiego⁸⁵. Elżbieta nie była posiadaczką swoich części wsi, dysponowała nimi z racji posagu i wiana. Mogło to rodzić pewne perturbacje, co

72 APL, TCri 2, k. 299v-300, 1490 r.

73 APL, TIHr 1, k. 16v.

74 *Ibidem*, k. 25, 27, 1451 r.

75 *Ibidem*, k. 44.

76 *Ibidem*, k. 58v, 1463 r.

77 *Ibidem*, k. 62.

78 APL, TChI 2, k. 384.

79 BPAN Kraków 8823/3, wypisy ks. Kozickiego, s.108.

80 APL, TCri 2, k. 26, k. 28, k. 41v-42.

81 APL, TIHr 1, k. 16v.

82 APL, TCri 2, k. 539v-540.

83 APL, TChI 2, k. 523-523v.

84 APL, TCri 2, k. 29v-30.

85 *Ibidem*, k. 59-59v.

zresztą znalazło odbicie w aktach sądowych. W 1474 r. Jan Gorzkowski zeznał, że z racji posagu swojej siostry Elżbiety, niegdyś żony Piotra Żółkiewskiego, jest zobowiązany Janowi, Stanisławowi, Mikołajowi (synom Jana Żółkiewskiego a wnukom Jakuba) i Piotrowi, swojemu siostrzeńcowi, dziedzicom Żółki zapłacić 65 grzywien do Bożego Narodzenia pod karą 3 grzywien⁸⁶. Szybko uregulował należność, skoro Elżbieta jeszcze w tym samym roku stwierdziła, że jej żądania zostały zaspokojone ze wszystkich dóbr ojczystych i macierzystych⁸⁷. Wreszcie również w 1474 r. Mikołaj, dziedzic z Krupego i Orzechowa oświadczył, że za Annę, swoją żonę, córkę zmarłego Piotra Żółkiewskiego otrzymał w posagu 100 grzywien, konia i dwór, które wniosła mu do jego dziedzictwa. Krupski wianował ją adekwatną kwotą i całą sumę 200 grzywien zabezpieczył na połowie swoich dóbr w Krupem i Orzechowie⁸⁸. Z powyższej zestawionych danych widać, że obok Anny, dowodnej córki Piotra, pojawił się też Piotr, siostrzeniec Jana Gorzkowskiego, czyli jak należy mniemać syn Elżbiety Gorzkowskiej i Piotra Żółkiewskiego⁸⁹. Piotr junior jest postacią dość efemeryczną, być może będącą efektem pomyłki pisarskiej, gdyż później nie pojawia się w źródłach wśród właścicieli Żółkiewki.

Miklasz przeżył swojego brata zaledwie o kilka lat. W 1479 r. Mikołaj Żółkiewski zapisał Miklaszowi i Stanisławowi, braciom rodzonym, całą swoją część Woli Żółkiewskiej zwanej Poperczyńska za 61 grzywien, mianowicie osiem i pół łana nad rzeką Żółkwią⁹⁰. Osobista obecność Miklasza w sądzie krasnostawskim więcej nie została odnotowana. Dopiero dziesięć lat później w 1489 r. w aktach pojawił się Jan, syn zmarłego Mikołaja⁹¹. Niewątpliwie chodziło tu o zmarłego Miklasza, co dowodzą zapisy z 1492 r. Wówczas to Jan, syn zmarłego Miklasza, dziedzic Wierzbicy i Rożków zapisał swojej żonie Annie, córce Andrzeja Laszniowskiego, 300 grzywien posagu, zrewanżował się takąż sumą wiana i całą oprawę zabezpieczył na całości dóbr w Wierzbicy i Rożkach oraz dzierżawie w Żółki i Makowiskach⁹². Jednak Jan, syn Miklasza, konsekwentnie posługiwał się przydomkiem posesjonatycznym z Wierzbicy, co jest dostrzegalne w latach 1471-1508⁹³.

Wnukami Anny, siostry Jakuba, byli więc niewątpliwie Jan Wierzbicki i Anna, córka Piotra oraz być może nieznaną skądinąd Piotr. Wypada w tym momencie wrócić do trzeciego pokolenia zstępnych Jakuba, czyli potomków jego dwóch synów Jana i Mikołaja. Wspomniani już wyżej Jan i jego siostra Nieradka, nie byli jedynym potomstwem zmarłego Jana, syna Jakuba. W 1488 r. przed sądem stanęła Katarzyna Żółkiewska z przydomkiem Stara (*Antiqua*), która zgłosiła roszczenia do oprawy po zmarłym mężu Janie⁹⁴. Towarzyszyli jej kolejni synowie Stanisław i Mikołaj. Wreszcie rok później źródła ujawniły najmłodszego z braci Eliasza.

86 *Ibidem*, k. 60v.

87 *Ibidem*, k. 61v, 1474 r.

88 *Ibidem*, k. 63v.

89 *Ibidem*, k. 60v, 1474 r.

90 *Ibidem*, k. 128-128v.

91 *Ibidem*, k. 290v-291.

92 *Ibidem*, k. 321, 321v. Zob. też: BPAN Kraków 8822/5, wypisy ks. Kozickiego, s. 63.

93 Odpowiednio: TCrI 2, k. 74v-75; TCrI 3, k. 35-35v. Ożenił się też z Anną, córką Andrzeja Kazniewskiego, MRPS II, supl. 111.

94 BPAN Kraków 8822/5, wypisy ks. Kozickiego, s. 63.

Wówczas to Katarzyna zwana Starą zrezygnowała z przypadłych jej dóbr posażnych na rzecz swoich synów Stanisława i właśnie Eliasza wwiązując ich w rzeczono-dobra⁹⁵. W 1489 r. bracia Stanisław, Mikołaj i Jan, pominąwszy Eliasza, który widać musiał zadowolić się wcześniej uzyskanym działem, dokonali między sobą podziału dóbr rodowych. Stanisław i Mikołaj przejęli wszystkie dobra w Wierz-bicy i Rożkach dzierżone niegdyś przez Piotra (syna Anny) oraz połowę Żółkwi z karczmą zapisaną niegdyś przez czcigodnego Stanisława (pisarza chełmskiego) szlachetnemu Stanisławowi Żółkiewskiemu. Wieś królewska Makowiska, za zgodą króla, miała przyspaść Janowi, zaś Stanisław i Mikołaj przejęli dzierżawę we wsiach Kuźnica i Kozia Góra⁹⁶. Tak przeprowadzony dział majątkowy stanowił punkt odniesienia działalności gospodarczej i politycznej Żółkiewskich na przełomie XV i XVI stulecia.

Najwcześniej spośród braci, bo już w 1473 r., odnotowany został Jan⁹⁷, obecny w sądzie również w roku następnym⁹⁸. Był on zapewne najstarszym z rodzeństwa. W 1480 r. ożenił się z Barbarą, córką Jana z Krzywego, którą ojciec uposażył sumą 100 grzywien, mąż zaś wianował podobną kwotą i zabezpieczył na połowie swojej części dóbr Żółkwi i Woli Żółkiewskiej⁹⁹. Jan w latach 1485-1486 miał spór z wujem Stanisławem, pisarzem chełmskim o 30 florenów, które zabezpieczył na połowie stawu i młyna w Woli Żółkiewskiej¹⁰⁰. Z kolei dwa lata później był winien tym razem 30 grzywien Katarzynie, wnuczce Stanisława Woczewskiego, za odstąpienie królewskiej wsi Stężyca¹⁰¹. W 1491 r. Jan po raz pierwszy wystąpił z przydomkiem Kowal przeciw Tomaszowi z Krzywego o zaległe 20 grzywien, za które pozwany winien mu odstąpić dwóch chłopów w Krzywem¹⁰². Większą sumę aż 70 grzywien winien był mu Paweł Sbrostek z Uhrynowa pod karą wwiązania w wieś Holubie¹⁰³.

W 1492 r. Jan Kowal zeznał, że Stefan z Borówka ziścił zobowiązanie z posagu ciotki Katarzyny¹⁰⁴, czyli najpewniej córki stryja Mikołaja. Ów Stefan był zatem tożsamy ze Stefanem z Borowa, który w 1471 r. wziął zastaw od Mikołaja z Żółkwi z racji posagu Katarzyny. Dwadzieścia lat później powinien on być zwrócony jej krewnym jeśli Katarzyna zmarłaby bezpotomnie, aczkolwiek w zapisce nie wspomniano o niej jako zmarłej. Bardzo ważną decyzję podjął Jan zapewne w ostatnich latach swojego życia, mianowicie w 1498 r. cały swój majątek w Żółkwi i Woli Żółkiewskiej łącznie z młynem, zagrodą i dworem nadał córce Jadwidze, żonie Jana Kreglara, mieszczanina lubelskiego¹⁰⁵. Następnie żona Jana Żółkiewskiego, Barbara zrezygnowała ze swojej oprawy, zaś woźny krasnostawski Wojciech ogłosił intro-

95 APL, TCri 2, k. 289v, 1489 r.

96 *Ibidem*, k. 290-290v.

97 *Ibidem*, k. 26.

98 *Ibidem*, k. 60v.

99 *Ibidem*, k. 149v-150; BPAN Kraków 8822/5, wypisy ks. Kozickiego, s. 63, 65.

100 APL, TCri 2, k. 242v, 254.

101 *Ibidem*, k. 278, 1488 r.

102 *Ibidem*, k. 306.

103 Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, fond. 2, op.1, ks. 1, s. 457-458.

104 APL, TCri 2, k. 320v; BPAN Kraków 8822/5, wypisy ks. Kozickiego, s. 63.

105 APL, *Terrestria Crasnostaviensia Decreta*, ks. 2 (dalej: TCriD 2), k. 22-22v.

misję Jadwigi¹⁰⁶. Już w 1499 r. Jadwiga za zgodą męża zastawiła całość uzyskanych dóbr Wacławowi z Olbrachcic za 130 florenów węgierskich¹⁰⁷. W ostatnim, znanym zapisie z 1500 r. Jan pozostałości swych dóbr w Żółkwi i Woli Żółkiewskiej zastawił za 200 grzywien braciom Stanisławowi i Mikołajowi z Wierzbicy i Rożków¹⁰⁸. Dopiero w 1515 r. wspomniano zmarłego Jana Kowala, kiedy to jego córka Jadwiga, żona mieszczanina lubelskiego Jana Kreglara, sprzedała swoją część dziedzictwa w Żółkwi, Poperczynie i Wolach Żółkiewskich stryjowi, Stanisławowi Żółkiewskiemu¹⁰⁹.

Stanisław był zapewne drugim pod względem starszeństwa wśród braci, skoro w źródłach zawsze pisano go przed Mikołajem. Żył on równolegle ze Stanisławem, synem Anny co tylko pozornie mogło sprawić trudności identyfikacyjne. Obaj posługiwali się bowiem całkowicie odmiennymi predykatami. Starszy ze Stanisławów, zapewne jako osoba duchowna, określany był przed imieniem jako *venerabilis* lub *reverendus*, młodszy początkowo predykatem *nobilis*, a w miarę rozwoju kariery urzędniczej *generosus*. Stanisław notariusz był wujem Stanisława, późniejszego sędziego chełmskiego. O ile pierwszy dominował w źródłach w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, o tyle drugi wodził rej w latach dziewięćdziesiątych i pierwszym ćwierćwieczu XVI w. Niewątpliwie wpływ na jego obecność w aktach sądowych miały pełnione funkcje urzędnicze, począwszy od chorążego chełmskiego w latach 1491-1500, następnie podkomorzego bełskiego (1501-1525) i wreszcie sędziego chełmskiego, którym był od 1508 r. do końca życia 22 kwietnia 1525 r.¹¹⁰

W 1489 r. Stanisław spłacił Mikołajowi Malickiemu 9 grzywien, które były zapisane na karczmie w Żółkwi przez jego wuja Stanisława¹¹¹. Rok później, wraz z bratem Mikołajem, sprzedali dom w Krasnymstawie z ośmioma krowami trzymanymi na placu dworzyszca sędziemu chełmskiemu Piotrowi z Trębaczowa za 20 grzywien¹¹². W 1491 r. Zbigniewa, żona Jana z Mogielnicy z synem Janem zeznała, że Stanisław i Mikołaj Żółkiewscy wywiązali się ze wszystkich spuścizn we wsiach Wierzbica, Kuźnica, Kozia Góra, Makowiska i Rożki¹¹³. Trzy lata później Piotr Kolańczkowski, dzierżawca Ujazdu i Rożków, najął braciom swoją część wsi Rożki za 8 grzywien¹¹⁴.

Ważne decyzje i posunięcia majątkowe przedsięwzięli bracia wobec siostry Doroty i bratanicy Jadwigi. Dorocie, żonie Augustyna z Żulina, w 1499 r. bracia zabezpieczyli posag 120 florenów na wsi Rożki¹¹⁵. Następnego roku spłacili 130 florenów, które Jadwiga z mężem zapisała Wacławowi z Olbrachcic, a następnie wydzierżawili je od Jadwigi za 200 grzywien¹¹⁶. W 1504 r. Mikołaj Hurko z Przewała

106 *Ibidem*, k. 22v-23, 1498 r.

107 *Ibidem*, k. 29-29v.

108 APL, TCri 2, k. 369-369v.

109 APL, TCri 3, k. 183-184v. Zob. też TChI z-26, k. 146, 1516 r.

110 U III/2, s. 47, 145, 182.

111 APL, TCri 2, k. 291.

112 *Ibidem*, k. 298, 1490 r.

113 *Ibidem*, k. 309.

114 *Ibidem*, k. 356.

115 APL, TChI 2, k. 591.

116 APL, TCri 2, k. 367-368, 1500 r. Zob. też TChD 2, k. 37-37v., 1500 r.

i Matcza zeznał, że jest winien 20 grzywien Stanisławowi Żółkiewskiemu, sędziemu chełmskiemu (*sic*), za które jeśliby ich nie spłacił odstąpi całą wieś Buziaki¹¹⁷. Uścił natomiast swoje zobowiązanie na kwotę 60 grzywien Jerzy Krupski, które kiedyś zabezpieczył na Orchowie jego brat Krystian¹¹⁸.

Pod koniec pierwszego dziesięciolecia XVI w. Stanisława absorbowało uregulowanie spraw po zmarłym bracie Mikołaju, o czym niżej. W 1513 r. Stanisław zawarł związek małżeński z Aleksandrą, zwaną Olechna, której nadał wieś Żółkiew ze wszystkimi Wolami Żółkiewskimi¹¹⁹. Dopiero w 1519 r. odnotowano, że otrzymał wraz z ręką Aleksandry, córki zmarłego Jana Kulikowskiego, 200 grzywien, cała zaś oprawa wyniosła zwyczajowo dwa razy tyle¹²⁰.

Przed 1515 r. Stanisław musiał zostać tenentariuszem Szczytyna w powiecie ratneńskim, skoro w tym roku Jakub Kasper, dzierżawca Kamienia i Szczytyna zeznał, że spłacił Żółkiewskiemu potężną sumę 1100 florenów¹²¹, choć jeszcze w 1516 r. Stanisław pisał się tenentariuszem wsi¹²². W 1518 r. był świadkiem zamiany dóbr w Żółkwi jakiej dokonali między sobą bracia Andrzej i Paweł Radwanowie¹²³ (zob. niżej), wreszcie w 1520 r. wspomniany już Mikołaj Hurko zastawił mu swoje dziedzictwo w Szczytynie za 70 grzywien¹²⁴.

Żółkiewski był żywotnie zainteresowany umacnianiem i rozbudowywaniem swej pozycji gospodarczej na Zabużu. W 1522 r. wystarał się u króla o nowy przywilej, który niegdyś wystawił Władysław Warneńczyk dla Mikołaja Lubrańskiego. Stary dokument, który opiewał na 100 grzywien zapisanych na wsi Kuźnica w powiecie lubomelskim uległ zniszczeniu w pożarze fortyfikacji turobińskiej¹²⁵. W 1523 r. Stanisław uregulował należność wysokości 60 grzywien wobec braci Mikołaja i Jana z Żulina, którą był winien niegdyś ich ojcu Augustynowi z racji oprawy zapisanej na Rożkach¹²⁶. Stanisław Żółkiewski zmarł w 1525 r. pozostawiając pięciu synów Jana, Stanisława, Marcelina, Tomasza i Kaspra¹²⁷.

Sporo trudności identyfikacyjnych, zwłaszcza w pierwszym okresie swojej działalności, przysparza kolejny z braci Mikołaj. Problem w tym, że co najmniej do końca lat dziewięćdziesiątych bardzo aktywnie działał jego stryj również o imieniu Mikołaj, któremu ze względu na ową dychotomię być może przypisano zbytnią nadaktywność. Dla wcześniejszego okresu w zasadzie jedynym kryterium identyfikacyjnym pozostawała jego obecność u boku starszego brata Stanisława, co zestawiono już powyżej. W 1496 r. Stanisław i Mikołaj spłacili braci Kołaczkowskich

117 APL, TChI 2, k. 113-113v.

118 *Ibidem*, k. 116v-117, 1504 r.

119 APL, TCri 3, k. 157v-158.

120 *Ibidem*, k. 296.

121 *Castrensia Chelmensia Relationes*, ks. 1 (dalej: CChR 1), k. 107v-108, 1515 r.

122 APL, TChI z-26, k. 141-142v.

123 APL, TCri 3, k. 270-271v.

124 APL, TChI z-26, k. 364-365v, k. 366, k. 372-372v.

125 MRPS IV, 13485.

126 APL, TCri 3, k. 408v-409.

127 APL, *Castrensia Chelmensia Inscriptiones*, ks. 2 (dalej: CChI 2), k. 204-204v, 1528 r.; BO 60/II, k. 20-22, 1530 r.; TCri 2, k. 429v-430, 1532 r. W 1540 r. została odnotowana Katarzyna, wdowa po Marcelinie wraz z synem Wojciechem (TCriD 2, k. 131, 251), zaś w 1546 r. żona Stanisława Żółkiewskiego, Zofia, córka Jana Lipskiego, TCri 4, k. 610v. Warto też wspomnieć Zofię, siostrę braci Żółkiewskich. Zob. TCriD 2, k. 3v-4v, 1541 r.

z Ujazdowa z sumy 8 grzywien zapisanej na ich części we wsi Rożki¹²⁸ i natychmiast zastawili ją za tą samą kwotę Przedborowi z Bychawy¹²⁹. W 1500 r. mieli oddać 75 grzywien Augustynowi z Żulina, jeśli by tego nie zrobili wwiążą go w Rożki za zgodą Stanisława z Długosław¹³⁰.

Tego samego roku Mikołaj zwany Szyszka z Żółkwi otrzymał od swojej żony Doroty, córki Jana Kopid (z Krzywego?) 20 grzywien posagu, które oprawił na jednym łanie w całości, położonym między miedzą Radwana i Jakuba Maszowskiego zwanego Szyszka w Żółkwi¹³¹. Książd Kozicki zaliczył Mikołaja Szyszkę w poczet Żółkiewskich utożsamiając go z Mikołajem, bratem Stanisława¹³². Już sama wysokość oprawy wynosząca zaledwie 20 grzywien, wobec tak możnego rodu jakim byli Żółkiewscy, budzi wątpliwości. Dobitnie przemawia za tym wzmianka z 1513 r., w której Jan Szyszka z Maszowa, wnuk zmarłego Mikołaja Szyszki zeznał, że Stanisław Żółkiewski spłacił go z 28 grzywien, za które niegdyś Jakub Żółkiewski zastawił dwa łany z łąką¹³³. Warto zauważyć, że wspomniana wyżej Nieradka, córka Jana z Żółkwi zmarłego przed 1473 r., była żoną Świętosława z Maszowa. Szyszkowie mogli więc być jej powinowatymi lub potomkami, skoro także pisali się z tej wsi.

W 1503 r. Mikołaj Żółkiewski został chorążym chełmskim¹³⁴, król zaś zapisał mu, za wstawiennictwem brata Stanisława, 700 florenów na mieście Skała na Podolu¹³⁵. W 1507 r. Jakub Gorzkowski odstąpił Mikołajowi zastaw w Wielkopole za niespłaconą przez Piotra i Pawła Gorzkowskich sumę 36 grzywien¹³⁶. Mikołaj zmarł przed 25 października 1509 r., wówczas bowiem nastąpiła zmiana na urzędzie chorążego chełmskiego¹³⁷. W 1510 r. Stanisław Żółkiewski arendował, czyli najął wieś Wielkopole, swoją tenutę, Pawłowi Gorzkowskiemu po śmierci brata rodzonego Mikołaja, dzierżawcy Wielkopola¹³⁸. Wreszcie w 1511 r. Anna, żona sławetnego (*famatus*), Mikołaja Lubomelskiego, rajcy Lubomli, zeznała że Stanisław Żółkiewski, jej brat rodzony, spłacił ją z patrymonium i matrymonium oraz ze spadku po śmierci Mikołaja Żółkiewskiego, jej brata rodzonego¹³⁹.

Najmniej informacji zachowało się w odniesieniu do czwartego, najmłodszego z braci, Eliasza. Po raz pierwszy został wspomniany w 1489 r., kiedy to na jego rzecz matka Katarzyna zrzekła się oprawy¹⁴⁰. W 1496 r. Eliasz zawarł związek małżeński. Jego wybranką była Elżbieta, córka Mikołaja Bystrama z Wierchowisk. Otrzymała ona 250 florenów posagu, mąż wianował ją podobną sumą i całe 500 florenów zapisał na połowie swoich dóbr w Żółkwi i Woli Żółkiewskiej¹⁴¹. W 1511 r. wszyst-

128 APL, TCri 2, k. 460.

129 *Ibidem*, k. 460-460v, 1496 r.

130 APL, TCrd 2, k. 38-38v.

131 APL, TCri 2, k. 368v.

132 BPAN Kraków 8822/5, wypisy ks. Kozickiego, s. 65.

133 APL, TCri 3, k. 154v.

134 MRPS III, 766.

135 *Ibidem*, 834.

136 APL, TCri 3, k. 5v, k 39-39v.

137 U III/2. s. 146.

138 APL, TCri 3, k. 91v.

139 *Ibidem*, k. 116.

140 APL, TCri 2, k. 289v.

141 *Ibidem*, k. 385.

kie swoje części dziedzictwa w Żółkwi, Poperczynie i obu Wolach Żółkiewskich Eliasza sprzedał za 300 grzywien swemu bratu Stanisławowi, podkomorzemu bełskiemu i sędziemu chełmskiemu¹⁴², który w zamian odstąpił mu wieś królewską Stężycę w powiecie krasnostawskim¹⁴³. W 1532 r. w sądzie stanęli Maciej i Prokop, synowie zmarłego Eliasza, tenentariusze Stężycy¹⁴⁴. Wypada więc przyjąć, że zgon Eliasza nastąpił przed 1532 r.

Jan, Stanisław, Mikołaj, Eliasz byli wnukami Jakuba. Do ich grona trzeba dołączyć obok potomków Jana, także dzieci jego brata Mikołaja. Źródła, obok córki Katarzyny, ujawniają tylko jednego męskiego następcę, Jakuba, towarzyszącego ojcu Mikołajowi od 1465 r.¹⁴⁵ To Jakubowi w 1490 r. Stanisław Żółkiewski zastawił za 30 florenów staw i młyn w Komorowej Jabłoni¹⁴⁶, ojciec dąbrowę za 40 grzywien¹⁴⁷, zaś Mikołaj Malicki, tenentariusz Rudnika dziedzic Gruszki Wielkiej, odstąpił zastaw siedmiu i pół łana w Woli Żółkiewskiej uczyniony niegdyś przez Stanisława, pisarza chełmskiego za 61 grzywien¹⁴⁸. Temuż Malickiemu zalegał Jakub z zapłatą 40 grzywien¹⁴⁹. W 1490 r. Jakub otrzymał od Jadwigi, swojej żony 100 grzywien posagu, które wraz z wianem oprawił jej na połowie posiadłości w Żółkwi i Woli Żółkiewskiej¹⁵⁰. Skromny stan posiadania Jakuba ojciec wzbogacił mu zapisując dwie karczmy i pięciu chłopów na półłankach¹⁵¹. Jakub zmarł przed 1513 r., odnotowany został bowiem w czasie przeszłym, wówczas to, gdy Stanisław Żółkiewski odkupił za 28 grzywien od Jana Szyszki dokonany przez niego zastaw dwóch łanów z łąką zwanych pod Komorową Jabłonią¹⁵². Niestety źródła milczą o ewentualnych descendentach Jakuba.

Na zakończenie warto zauważyć, że stworzona i rozbudowana przez Żółkiewskich włość przy granicy chełmsko-lubelskiej obejmowała, obok gniazda rodowego – Żółkwi, także Wierzbicę, Wierzchowiny, Rożki, Makowiska, Poperczyn i pozostałe Wole Żółkiewskie (pomijając tenuty Kozią Górę, Kuźnicę, Stężycę i Szczytyn). Kompleks dóbr nie stanowił hermetycznie zamkniętej struktury gospodarczej. Wręcz przeciwnie, całość podatna była na cyrkulację obrotu w sferze ekonomicznej obejmującej sprzedaż, zamiany, darowizny, dzierżawy, zastawy itp. Dostrzegalne są też próby ingerencji w strukturę własności kompleksu agrarnego wsi rodowej. Dzierżawcami skromnych, bo zaledwie dwułanowych dziedzin byli Mleczkowie, czy też właściciele Maszowa, posługujący się przydomkiem Szyszka. Ich obecność w Żółkwi była krótkim epizodem, nie utrzymali oni swoich tenut, gdyż zostali szybko spłaceni z sum zastawnych.

W pierwszej połowie XVI w. znaczący dział posiadli i utrzymali Radwanowie, omyłkowo wpisani przez księdza Kozickiego jako gałąź drzewa genealogicznego

142 APL, TCri 3, k. 113-114.

143 *Ibidem*, k. 114v-115, 1511 r.

144 APL, TCri 2, k. 429-429v.

145 BO 60/II, k. 22-22v.

146 APL, TCri 2, k. 296, 1490 r.

147 *Ibidem*, k. 296v.

148 *Ibidem*, k. 299v-300.

149 *Ibidem*, k. 300, 1490 r.

150 *Ibidem*, k. 300v.

151 *Ibidem*, k. 327.

152 APL, TCri 3, k. 154v.

Żółkiewskich¹⁵³. Już w 1500 r. została wspomniana miedza graniczna łąnu należącego do Radwana Moszdzena¹⁵⁴. Nie wiemy jaką drogą wszedł on w posiadanie dóbr, zapewne kupna skoro pisał się właścicielem części wsi. Brak natomiast danych, które pozwoliłyby stwierdzić fakt wżenienia się w wieś. W 1515 r. odnotowany został Andrzej Radwan, a trzy lata później jego brat Piotr, jak należy przypuszczać potomkowie Radwana Moszdzena. Oni to dokonali w 1518 r. zamiany dóbr ze Stanisławem Żółkiewskim, sędzią chełmskim, w obrębie Żółkiewki. Stanisław odstąpił im dwa łąny zwane Szyszczyńskie, między miedzą Mostalowską i Moszdzeniowską z przymiarkiem i łąką Syczyńską oraz cztery łąny, będące niegdyś w zastawie Mleczyki z łąką obok Żółkwi i Poperczyna oraz łąką między Ostrowem a stawem w Komorowej Jabłoni. Z kolei Radwanowie odstąpili Stanisławowi sześć łąnów dziedzicznych w Żółkwi położonych przy granicy dóbr rzczonego Stanisława, w kierunku stawu w Komorowej Jabłoni i stawu na rzece Żółkwi, przy kościele parafialnym, w kierunku dworzyszca Eliaszowskiego¹⁵⁵.

W 1522 r. Florian Chrzastowski, tenentariusz Łopiennika Ruskiego, był winien Piotrowi 60 florenów, za które zobligował się odstąpić ośmiu chłopów na półłankach w Łopienniku¹⁵⁶. Rok później odnotowano w sądzie obecność Urszuli Radwanowej, tenentariuszki części Jaślikowa i żony Jana Borowskiego z Szopinka, wicententariusza chełmskiego¹⁵⁷. Dziesięć lat później w 1533 r., Urszula już jako żona Mikołaja Gorajskiego, odstąpiła swoje dobra w Gorajcu Piotrowi Radwanowi, dziedzicowi Żółkwi¹⁵⁸. Nieco wcześniej wspomniany Piotr spłacił 160 florenów Stanisławowi z Chomęcisk¹⁵⁹, następnie 100 florenów Pawłowi Zaporskiemu¹⁶⁰, wreszcie 160 florenów Mikołajowi Gorajskiemu¹⁶¹. W 1539 r. Piotr Radwan w pełnej komitywie ze Stanisławem i Tomaszem Żółkiewskimi oraz ich bratankiem Wojciechem pozwali Andrzeja Górkę, kasztelana poznańskiego i starostę wielkopolskiego, a także Dobrogosta i Jana Świdwów z Szamotuł o wytyczenie granicy między wsiami Żabno i Żółkiew¹⁶². Warto zauważyć, że Piotr Radwan Żółkiewski, jak go określały źródła, miał również swojego dworzanina i służkę Wojciecha Bujańskiego¹⁶³.

Konkludując warto zauważyć, że materiały źródłowe, a zwłaszcza chełmskie akta sądowe, są w stanie dostarczyć wcale pokaźnej dawki informacji dotyczącej genealogii Żółkiewskich w późnym średniowieczu i u progu epoki nowożytnej. Jak dotąd były one wykorzystane przez historyków w minimalnym stopniu. Z drugiej strony wielość nagromadzonych faktów tylko pozornie zmienia powyższe opracowanie w zbiór danych źródłowych. Wszak ich zebranie, zestawienie, uporządkowanie i opracowanie – wbrew pozorom – wymaga znacznego nakładu pracy.

153 BPAN Kraków 8822/5, wypisy ks. Kozickiego, s. 65.

154 APL, TCri 2, k. 368v.

155 APL, TCri 3, k. 270-271v, 292v-293v.

156 *Ibidem*, k. 273-274.

157 *Ibidem*, k. 405-406, 1523 r.

158 APL, TCri 2, k. 432-432v.

159 *Ibidem*, k. 414-414v, 1530 r.

160 *Ibidem*, k. 431v-432, 1532 r.

161 *Ibidem*, k. 433-433v, 1532 r.

162 APL, TCriD 3, k. 91-92.

163 APL, TCriD 2, k. 96, 1540 r.

Wyłaniający się obraz powiązań genealogicznych właścicieli Żółkwi w ziemi chełmskiej pozwala zrewidować z dawna zakorzenione aksjomaty dotyczące genezy rodu. Przede wszystkim ustalenia podważają rozpowszechniony w dotychczasowej historiografii za herbarzem Kaspra Niesieckiego pogląd, że protoplastą sławnego hetmana był drobny szlachcic Jan Łubek, wójt Wysokiego w ziemi lubelskiej. Ma to istotne znaczenie dla badań awansu społecznego w Polsce, zwykle bowiem kariera rzekomych potomków Jana uchodziła za dowód możliwości wybiecia się ubogich synów szlacheckich dzięki dochodom z zajęć miejskich.

Okazuje się, że kanclerz Stanisław Żółkiewski był descendentem w linii Jakuba Żółkiewskiego herbu Lubicz znanego od 1417 r. Tego samego roku źródła ujawniają także jego siostrę Annę Żółkiewską, żonę Jana Łubka z Wysokiego herbu Bończa. Ich potomkowie zachowali prawa własnościowe również w Żółkwi, co więcej syn Jana z Łubek pisarz ziemski chełmski Stanisław z Żółkwi, zgromadzony majątek przekazał rodzinie swojej matki Anny, a nie krewnym po mieczu, czyli np. żyjącemu jeszcze bratankowi Janowi. Wpływ na to mogła mieć drobnoszlachecka kondycja Wysockich i utrzymywanie się głównie z dochodów wójtostwa w Wysokiem¹⁶⁴. Pozycja i status majątkowy Żółkiewskich herbu Bończa uległy marginalizacji z początkiem XVI w., gdy faktycznie od początku dominującą rolę w strukturze własnościowej włości żółkiewskiej odgrywali potomkowie Jakuba Żółkiewskiego, najpierw synowie Jan i Mikołaj, potem zaś czterech wnuków i ich descendenci.

The Żółkiewski Family of the Lubicz Coat of Arms in the Chełm District till the Mid-Sixteenth Century

In the modern era, the Żółkiewski belonged to the elite of the most eminent noble families in Poland. Their place of descent is associated without doubt with the history of the Chełm district. The literature to date has emphasized especially the person of the Grand Hetman and Chancellor Stanisław Żółkiewski. The origins of the family and the arduous growth of their economic and political importance in the late Middle Age were less known. It is with this issue that the present study is concerned.

Although Żółkiew, or Żółkiewka today, was reported in the sources as early as in 1359, the document regrettably failed to mention the possible proprietors of the village. The first owners of Żółkiew definitely known by name were Jakub (Jacob) and his sister Anna (Anne), recorded as late as in 1417. It was the descendants of the lines of Jakub and Anna who were the heirs, documented in the Chełm records, of the Żółkiew estate, which comprised in the sixteenth century not only the family village of Żółkiew, but also Wierzbica, Wierzchowiny, Rożki, Makowiska, Poperczyn and Wola Żółkiewska.

¹⁶⁴ *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, oprac. S. Kuraś, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. III, Warszawa 1983, s. 139-141, 279.